

eljön – most érkezett vissza Prágából.” S ím, megjelent egy karcsú, barna lány, akiről kiderült, orvostanhallgató a prágai egyetemen, szabadságra jött haza. S az is kiderült, politikailag hozzánk tartozik.

Börtönbeli naplómiban, kényszerűen elvont módra tárgyaltván a szerelem problémáját, azt írtam: „Az ’öt meglátni és megszeretni’ című szólám romantikus abszurdum.” Most az élet – az istenek távoli kacagása mellett – rácáfolt naiv hitemre. Mikor a társaság felbomlott, megkérdeztem Katit, hazakísérhetem-e. Azt mondta, igen.

Így kezdődött. És még ma is tart.

SCHÖPFLIN GYULA

A GONDOLAT ALAPÍTÁSÁRÓL

Jómagam sohasem olvastam Goethe-nél, de sokan idézik ezt a mondatot: „A tett a kezdet” (Zuerst war die Tat). Azt hiszem, cselekedni és főképpen jól cselekedni helyes elmélet nélkül lehetetlen. Az elmélet viszont történesek és tények megfigyeléséből kristályosodik ki. Tehát, azt hiszem, hogy először gondolkodni kell és csak azután cselekedni. A Gondolat sohasem jött volna létre különböző események és az én személyes, intellektuális fejlődésem nélkül. Ezért kényszerítve érzem magam, erről az intellektuális fejlődésemről is írni, hogy szerepem a Gondolat alapításánál és a magyar antifasiszta mozgalomban való részvételem érthető legyen az olvasó számára. Ez annál is inkább lényeges, mert az én nemzedékem néhány élő tagja tud egyet-mást ezekről a „hősies” időről, de az új nemzedék majdnem semmit.

Húszéves koromban orvostanhallgató voltam, és egy krónikus torokbetegség miatt professzoraim azt ajánlották, hogy egy tengerparti egyetemen töltsék egy telet, távol a közép-

európai nedves téltől. Genuát választottam, és ott történt, hogy az orvosi fakultásról átváltottam a bölcséleti fakultásra. Ekkor már különböző folyóiratokba írtam és a budapesti, akkor megjelenő Kortársba, amelyet Vajda János szerkesztett nagy lelkesedéssel. (Vajda Jánosról nem tudok sokat. Csak azt, hogy jó módú szülei meg voltak arról győződve, mint Vajda János is, hogy nagy költő. És talán azért is, hogy verseinek fórumot szerezzen, alapította a Kortársat. És egy jónevű, fiatal csoportot szervezett a lap körül. Nekem, mint a Korunk állandó munkatársának írt, cikket kért, és én küldtem neki néhány írást. A Kortárs leállása után sohasem láttam viszont.)

Ekkoriban ideológiai szemléletem nem volt teljesen kikristályosodva. Konzervatív köztisztviselő fiaként világnézetem az irodalomban, filozófiában és a napi politikában ekkor már valahol a közép-baloldalon volt, de politika részemre még nem nagyon létezett. Egy magányos egyetemi hallgató, aki sok mindent olvasott, egynéhány nyelven kereste az „igazságot”. Egyik tanárom, Guiseppe Rensi, nagy olasz materialista filozófus, de nem marxista, meghívott vasárnap délutáni összejöveteleire. Rensi a „szocialista Mussolini” egyik „tanára” volt. Ugyanis, amikor az alig húsz éves Mussolini Asconaba, Svájcba kényszerült emigrálni, Rensi is emigránsként élt ebben a városban. Rensi az éhező, pénztelen Mussolinit házába vette, ahol egy évig élt. Ott Rensitől kapta Mussolini első filozófiai leckéit és alapműveltségét; de amikor az első világháború után a volt olasz Szocialista Párt szélsőbal-szárnyának vezetője Mussolini, mint a Fasiszta Párt vezére hatalomra került, Mussolinininek eszébejutott Rensi és följánlotta neki a kultuszminiszteri tárcát. Rensi, aki mindig exponált baloldali ember volt, ezt azonnal elutasította. Viszont a hegelianus, Croce iskolás Giovanni Gentile nevű, nem tehetségtelen filozófus örömmel vállalta el a kultuszminiszteri tisztséget. Attól a perctől kezdve, amikor Rensi Mussolini ajánlatát elutasította, Mussolini szenvedélyesen és személyesen üldözte. Először lecsukatta. Majd a nemzetközi sajtó nyomása alatt szabadlábra helyezte és tan-

székét egy időre visszakapta. De pár hónapi tanítás után Mussolini újból elvette katedróját.

Rensinél, a vasárnap délutánokon sok nagynevű olasz antisziszta ismertem meg. Ezek nagy utat tettek meg, hogy egy-egy vasárnapon Rensinél lehessenek. Ezek a tudósok, írók nálam mind legalább 25–50 évvel, sőt többel is idősebbek voltak. Én voltam az egyedüli fiatal, alig huszonnégy évvel. Ezeken a vasárnapi délutánokon az első megfigyelésem és meglepetésem az volt, hogy az ott összegyűlt emberek különböző ideológiai, politikai nézetet vallottak, mégis egy cél miatt abszolút szolidárisak voltak egymással: szembeszállni a fasizmussal és a mindent eltipró diktatúrát megszüntetni. Mussolini tudta, hogy volt fegyvertársai a Szocialista Pártban, akiknek egyrésze külföldön, főképpen Franciaországban élt emigrációban, állandóan támadják. Nemcsak a gyakorlatban, hanem ideológiailag is szemére vetették a fasizmust. Ezért Mussolini, meglepetésszerűen, egy nemzetközi Hegel-kongresszust szervezett Rómában. Természetesen a baloldali hegelianusokat nem hívták meg. Egy nevesebb Hegel-szakértő sem volt jelen ezen az összejövetelen, viszont nagy számban voltak a jobboldali hegelianusok. A beszámolókat egy vaskos kötetben kiadták és Mussolini elindította a propagandát. A marxizmus apjából a fasizmus apját akarta kianalizáltatni. Ez 1929-ben történt.

A beszámolókat tartalmazó kötetet elolvastam. Annak elolvasására, hogy addig Hegelt alig ismertem, világosan láttam, hogy szorgalmas, jobboldali hegelianus egyetemi tanárok pontosan kiszolgálták a fiatal olasz fasizmust és annak alapítóját, valamint a fasiszta szó alkotóját: Benito Mussolinin. Ekkor határoztam el, hogy el kell olvasnom Hegelt. Hazahoztam az Egyetemi Könyvtárból Hegel összes műveit; olvasás közben észrevettem, hogy előttem a köteteket soha senki sem lapozta át. Nem is csodáltam. Hegel nagyon unalmas szerző és rengeteg oldalt kell elolvasni, míg egyszerre egy izgalmas és bizony súlyos mondatra vagy gondolatra találunk. Roppant nagy

munka volt. Így olvasás közben találtam egy mondatot: „Denn nicht das, was ist, macht uns Ungestüm und leidend, sondern das es nicht ist, wie es sein soll”. Amikor ezt olvastam, eszembe jutott Montesquieu-nek egy mondata: „Si je savais quelque chose qui me fut utile, et qui fut préjudiciable à ma famille, je la rejetterais de mon esprit. Si je savais quelque chose utile à ma famille, et qui ne le fut pas á ma patrie, je chercherais à l’oublier. Si je savais quelque chose utile à ma patrie, et qui fut préjudiciable a l’Europe, ou bien qui fut utile à l’Europe et prejudiciable au genre humain, je la regarderais comme un crime.” És ezután elhatároztam, hogy eredetileg már elkezdett doktori értekezésemet abbahagyom, és Hegelről írok egy disszertációt, amelyben meg akartam cáfolni a római Hegel-kongresszus hamisításait. De vitatkozni egy sereg Hegel-tanulmánnyal, nem volt lehetséges egy doktori értekezés keretében; és hozzá huszonkét éves voltam; felkészültségem – önkritikám (azt hiszem) mindig erős oldalam volt – sem volt erre elegendő. Így határoztam el, akkoriban a helyzethez képest a legjobb megoldást: *Hegel politikai gondolatai* címen írom meg téziseimet. Ekkor született meg ideológiai fejlődésem útjának első állomása. A fent idézett Hegel-sorok és a Montesquieu-idézet az egész emberiség problémáinak lényegét tartalmazza. Úgy gondolom, hogy amíg egy igaz humanista él e földön, e két mondattal létezhet. Minden benne van, ami egy igaz embert jellemez, és Marx és Lenin olvasása után is, azt hiszem, ez a két idézet tartalmazza dióhéjban humanizmusom alapját. Ekkor egy kis könyvet kezdtem írni, amely néhány évvel később *A totális állam és az érdekképviseleti rendszer* címmel látott napvilágot egy csúnya kiadásban, de – állítólag – mindmáig napjainkban aktuális.

*

A Kortárs két év után megszűnt, a Társadalmi Szemle, a 100% stb. alig éltek több ideig, sőt . . . A Korunkból alakult ki tehát – Gaál Gábor hősie harca, tudása, szerkesztői zsenije és

idegőrlő munkája és anyagi gondjai eredményeként – a magyar haladó értelmiség havi folyóirata. A Korunk, bár Kolozsváron jelent meg, mindenütt a nagy magyar haladószellemű folyóirat volt, mindenütt – szerte a világon – ahol baloldali magyar értelmiségiek éltek, és a cikkek is a világ minden tájáról jöttek. Évek után Gaál Gábor kezdett verseket és novellákat is közölni, sőt, rövidebb regényrészleteket is. Ilyen módon haladó költőinknek és íróinknak azon alkotásai, amelyek a hazai folyóiratokban vagy lapokban nem jelenhettek meg, a Korunk útján eljutottak a közönségükhöz.

1931. október 31-én doktoráltam. Néhány hónappal utána Budapestre utaztam. A Korunk útján az egész magyar baloldali intellektuális gárdával havi kapcsolatban voltam. Alighogy bevonultam rózsadombi lakásomba, barátaim, akiket már személyesen ismertem, jelentkeztek; felvettem a kapcsolatot azokkal, akikkel addig csak episztoláris érintkezésben voltam. Molnár Erik rendszeresen nálam lakott, ha Pestre jött, Veres Péter is. Sándor Pállal, Domokos Józival hetenként legalább 2–3-szor, néha naponta találkoztunk.

Egy nap 1934-ben a magyar kormány (Gömbös volt a miniszterelnök) betiltotta a Korunk magyarországi terjesztését. Az volt, és ma is az a véleményem – mert a kitiltás okát sem hivatalosan, sem félhivatalosan sem tudhattam meg –, hogy Károlyi Mihály egy cikke (cikksorozata) a magyar földreformról idézte elő a Korunk leállítását. Mindannyian meg voltunk lepve és kétségbe voltunk esve. Rövid idővel ezután megjelent nálam Méliusz József Gaál Gábor kérését tolmácsolva, hogy kíséreljem meg a Korunk terjesztését újból lehetővé tenni. Huszonhat éves voltam ekkor.

A kitiltás rendelete természetesen a Külügyminisztérium sajtófőnökétől jött. Mengele volt a külügyminiszteri sajtófőnök, aki később nevét megváltoztatta és madridi magyar követ lett; szenvedélyes német- és nácibarát volt. A külföldi sajtószindikátusnak tagja voltam, és ebben a minőségemben egyszer jártam már nála. Ugyanis 1933-ban a náciizmus hatalomrajutása

után, a Budapesten dolgozó szabad német újságírók helyett megjelentek a náci német újságírók, és kérték felvételüket a külföldi lapok tudósítóinak testületébe, ami szindikátusunkba. Mi nem akartuk őket felvenni. A nácik panasszal mentek Mengeléhez, aki bennünket magához hivatott és követelő hangon mondta, hogy vegyük fel őket azonnal testületünkbe. Én és barátaim hivatkoztunk a szindikátus alapszabályaira, amelyek a század első éveiben szerkesztettek. Ebben volt egy pont, amely szerint a tagok minden módon a sajtó- és gondolatszabadságot megvédeni kötelesek; a nácik ezt a pontot nem tartották be, tehát nem vettük fel őket. Tudtam, hogy ezért Mengele roppant neheztelt ránk. Úgy véltem hát, ha egyedül megyek hozzá a Korunk ügyében, nem használok az ügynek.

Zilahy Lajosra gondoltam. Zilahy ekkor a Magyarország című napilap főszerkesztője volt és nagyon befolyásos. És szívvel-lélekkel náciellenes. Elmondtam Zilahynak a Korunk problémáját és lelkesen vállalta a közbenjárást. Elmentünk tehát együtt Mengeléhez. Elindult a vita. Zilahy érvei szenvedélyesek voltak. Én megpróbáltam reálpolitikai érvekkel kiegészíteni Zilahyt. Egyik érvem ez volt: nem lényeges egy lap, folyóirat ideológiai vonala, ha egy idegen államban nem a hivatalos nyelven, hanem egy nemzeti kisebbség nyelvén jelenik meg, hanem csak egy tény fontos, hogy magyarul írják. A nemzet a nyelvével él és hal. A Magyarországon kívül élő, akkor körülbelül ötmilliónyi magyarnak egyik legfontosabb létfenntartó eszköze az anyanyelv volt. Ha egy publikációjukat az anyaországban betiltják, veszélyeztetik annak további megjelenését abban az államban, ahol az illető folyóirat megjelent és ezzel egy magyar nyelvű orgánnummal csökkentik a nyelv megőrzését és a nemzeti folytonosságot. Ne feledkezzünk meg arról, hogy alig százötven évvel ezelőtt a magyar intellektuális nagyrésze latinul írt, és az arisztokrácia egyrésze vagy franciául, vagy angolul, vagy németül beszélt magyarországi kastélyaiban. Károlyi Mihály az emlékirataiban írja, hogy gyerekkorában,

szülőházában főképpen franciául beszéltek. Történelmi szempontból nézve kiderül, hogy egy nemzet évszázadok során különböző politikai államrendszerben élt. A magyar népet, a nemzetet elnyomták magyarok is, de idegenek is. De a nemzet őseréjét, folytonosságát a nyelvével, irodalmával, művészetével és hagyományainak ápolásával mégis átmentette és annyi évszázados csonkítás ellenére a nemzet megmaradt. Természetesen az idegen megszállások, a rengeteg háború, asszimilációs törekvések a nemzet létszámát csökkentették. A megszállások alatt a fiatal nemzedék egy része automatikusan elvész a nemzet számára. Hiszen már nem tanul magyarul. De a magyar nemzet őstehetsége roppant erős volt, és ezért minden politikai rendszert átélt.

Sajnos, Mengele nemcsak Zilahy haladó liberalizmusát, hanem az én karteziánus okfejtésemet is mély ellenszeggel hallgatta. Körülbelül egy órát beszéltünk, mire Zilahy hirtelen felugrott és a következőt mondta: „Menjünk, egy fafejű emberrel nem lehet vitatkozni.” Nem tehettem mást, Zilahy után mentem. Zilahy becsapta az ajtót. Ekkor újból megállapítottam, hogy milyen nagy hátrány a logika helyett szenvedéllyel reagálni. De a mi helyzetünkben ekkor, magunk mögött nemcsak Mengele irodaszobájának ajtaját zártuk le, hanem a Korunk magyarországi terjesztésének ügyét is.

Útban hazafelé, nem messze laktunk egymástól a Rózsa-dombon, azt javasoltam Zilahynak, próbáljunk elmenni Antal Istvánhoz, a miniszterelnökség sajtófőnökéhez. Antalt nem ismertem. Zilahy viszont nagyon jól; mint a Magyarország főszerkesztőjének, sok dolga volt vele. Viszont rossz viszonyban álltak. Nem akart elkísérni. Ezért egyedül mentem el Antalhoz. Mengelével ellentétben, Antal látszólag rokonszenvvel hallgatta érveimet, sőt többször azt mondta, hogy igazam van, és mindent meg fog tenni a visszavonás érdekében. Sajnos, valószínűleg Mengele hatása folytán nem kaptunk elégtételt. Ott álltunk tehát Magyarországon, a Korunk, a haladó értelmiség egyetlen legális folyóirata nélkül.

A Korunk ügyében elszenvedett fiaszkónk után meghívtam egy sereg barátomat, Veres Pétert, Remenyik Zsigmondot, Szergács Antalt, Sándor Pált, Mód Aladárt, Molnár Eriket, Danzinger Ferencet, Schöpflin Gyulát, Domonkos Józsefet, Kemény Gábort, Pálóczi Horváth Györgyöt, Bálint Györgyöt és másokat, és egy folyóirat alapítását javasoltam.

Jómagam már 1930-ban, amikor még Európaszerte viccfigurának tartották Hitlert, megírtam a Korunkba az olasz fasizmus ismerete alapján, hogy Hitler hatalomra fog jutni, alkotmányos úton, ugyanúgy, ahogy Mussolini. Ez utóbbit az olasz király nevezte ki miniszterelnökké. Hitlert pedig Hindenburg tábornok, a német köztársaság elnöke fogja megbízni egy nap a kormány megalakításával. Így is történt. Amikor a Korunkat kitiltották, amikor ebben az ügyben eljárta, Hitler nemcsak Németország ura volt, hanem „az ötödik hadoszlop” aktívan dolgozott már szerte a világon. Hitler uralomrajutása előtt a Korunkat nem tiltották volna ki Budapestről. Viszont a magyar félfasizmus (ekkor a budapesti képviselőházban ültek még szociáldemokrata, demokrata és liberális képviselők, és a felsőházba liberális, sőt zsidó főrendiházi tagok) – a radikalizálódás felé haladt. A radikalizálódó fasizmus ideológiailag is egyre agresszívebbé vált, s mind több hívőt talált, míg a haladó értelmiség közül jónéhányan egyre féltékenyebbek és óvatosabbak lettek. Németh László volt a példaképe ennek az ideológiai zavarosságnak. Amikor komolyan kikristályosodott bennem a folyóirat alapításának ötlete, Sándor Pál és Madzsar József kijelentették, hogy abszolút szolidárisak velem és tervemmel.

Madzsart Sándor útján ismertem meg. De Madzsart *mindég egyedül* láttam, fogorvosi rendelőjében, a kezelőszékben ülve, a fűró zúgott, de nem működött és sohasem volt a számban. Nem ő volt a fogorvosom. Ő mondta el véleményét a szerkesztési problémákról és nagyon helyeselte, hogy Bálint Györgyöt, Pálóczi Horváthot például a Gondolathoz hoztam. Ők a Pesti Naplón kívül sehová, de még kevésbé egy baloldali lapba azelőtt nem írtak.

De ugyanakkor érintkezésben, sőt barátságban álltam Zilahy Lajossal, Kosztolányi Dezsővel, Kodolányi Jánossal, Hunyady Sándorral, Bókay Jánossal, Herczeg Ferencsel és voltaképpen az egész magyar irodalommal. Két életem volt: a baloldali, a Gondolat-csoport. És a másik: a kenyérkeresetem forrása. 20 éves koromban kezdtem színdarabokat adaptálni. Ha egy színdarab színrekerült és némi sikere volt, sok jogdíjat hozott. Fiatal feleségemnek is volt némi jövedelme szülei apánzása révén. Dr. Nágel Lajos keresetét Nemes Lajos költötte el.

A szerkesztést, annak következményeit, munkáját és terheit kellett elvállalnom. Megmondtam Sándornak és Madzsarnak, hogy a lapot saját felfogásom és elveim szerint fogom szerkeszteni. A munkatársak gárdáját én választom ki. Elhatároztam, hogy szépirodalmat, legalábbis kezdetben, nem hozunk, mert a lap minden sorának az a feladata, hogy a fasiszta totalitarizmus ellen harcoljunk. Ideológiai háborúról volt szó. Olyan színvonalon kell a lapot szerkeszteni, hogy a hatóságok ne köthessenek bele. Ez sikerült is. Barátaim közül kiválogattam az írástudókat, akiknek nevét már főntebb felsoroltam. És 1935 január másodikán megjelent a Gondolat első száma.

Nem akarom itt elmondani a lap elindulása előtti összes problémámat, de egyet elmondok: a cím keletkezéséről. Mindenkinek volt egy cím-ötlete. Nem emlékszem már a címekre, de arra igen, hogy a legtermékenyebb címköltő Sándor Pál volt, aki tele volt ötlettel . . . például ilyenek: „Társadalmi élet”, „Magyar jövő”, „Idők” . . . stb. Jómagam is többre gondoltam. A végén egy szimbolikus címet találtam: Gondolat. Miért? Mert az embernek lelakatolhatják a száját, kivághatják a nyelvét, de amíg az agya működik és nincs elkábítva, gondolkozhat, minden veszély nélkül. A nyomdai munkáról volt már néhány alapismeretem. Volt egy öreg nyomdász jóbarátom, akinek nyomdájában nyári vakációm alatt sokszor órákat töltöttem.

Meg kellett szervezni most a terjesztést. Keleti Arthur költőnek és műfordítóknak volt egy fivére, aki évekig dolgozott

folyóiratok és lapok kiadóhivatalában, és éppen munkanélküli volt; ő lett a kiadóhivatal egyedüli tisztviselője. Értette a szakmát, szorgalmas és céltudatos volt; mint jó szocialista, hitt vállalkozásunkban politikailag és eszmeileg. Fizetésének összege nem lelkesíthette . . .

A cikkanyag gyűlt és két hónappal az indulás után már volt öt-hat számra való anyagunk előre. Író és költőbarátaink is a cikkírára szorultak. Elvem az volt, hogy ameddig vannak más folyóiratok, napilapok, ahol irodalmi műveink megjelenhetnek, egyetlen ideológiai folyóiratunknak az a hivatása, hogy minden sorában harcos, felvilágosító szerepet töltsön be.

Természetesen arra is gondoltam hogy ha megerősödünk, néha hozunk szépirodalmat is, ahogyan sok év után a Korunk is csinálta és munkatársakban nem volt hiány. A legkényesebb és legnehezebb feladat volt a munkatársak fedezése. Egyesek évek óta rendőri felügyelet alatt álltak. Pl. Molnár Erik 1945 előtt soha semmit nem publikált saját nevéen. A Korunkban Jeszenszki Erik néven írt. Ezért én őt a Gondolat számára Szentmiklósy Lajosnak kereszteltem. Sándor Pál Gémesy Pál lett, Schöpflin Gyula Nagypál István, Hatvany Lajos Gombossy Sándor stb. Egyszer magam is Máriássy Zoltán László néven közöltem egy Németh László ellenes vitacikket.

A napisajtó nagyrésze a Gondolat első számát nagyon melegen üdvözölte és később is állandóan támogatta. Közölték a cikkek címeit, néha kivonatokat egyes cikkekből és a lapnak már a harmadik számnál országos tekintélye volt. Terjesztettük a lapot Jugoszláviában, Romániában, Csehszlovákiában, az Egyesült Államokban, Ausztriában — egyszóval mindenütt, ahol magyar olvasók éltek. Természetesen a szerkesztés és a szervezés napi tizenhat órás munkát jelentett. Sok levelezés, rengeteg rossz kézirat elolvasása és nem utolsósorban pénzügyi problémák megoldása. A nyomdaszámla, a postaköltségek, a kiadóhivatali kiadások . . . A bevételek természetesen nem fedezték ezeket a kiadásokat. A munkát körülbelül 1934 tavaszán kezdtem el.

A második szám után úgy gondoltam, hogy ezentúl kevesebb időt vesz a lap igénybe és foglalkozhatok továbbra is személyes munkáimmal, hiszen nekem is meg kellett élnem. E célból elvállaltam egy nagy nemzetközi színpadi kiadóvállalat, a *Bartsch*-cég magyarországi képviselőjének vezetését. Ez a vállalat New Yorkban székel és a világ egyik legnagyobb színpadi kiadóvállalata volt ezekben az időkben. Nem havifizetéses alapon dolgoztam, hanem részesedésért. Célom az volt ezzel, hogy magánjövedelmemet annyira megnövezzem, hogy a Gondolatot évekig fenntarthassam. Tehát nem igaz az, amit néhány „történetíró” ír, hogy anyagi okok miatt adtam át később a lap szerkesztését. Sőt, célunk az volt, hogy olyan nagynevű munkatársakat toborozzunk, akiket jól kell honorálni, mert a lap terjesztésének és felszínén való maradásának az alapfeltétele lett volna.

Az ötödik szám megjelenése után néhány nappal megjelent nálam egy Vértes György néven bemutatkozó ember. Elég agresszív hangon hivatkozott különböző misztikus szervezetre; azt mondta, hogy ő ezeknek a nevében jön hozzám és hogy a lap ideológiai vezetésében segédkezet akar nyújtani. Elképzelhető, mennyire meg voltam döbbenve. Első perben azt hittem, hogy egy agent provocateurrel van dolgom. Hallgattam. Gondolkodtam. Miközben beszélt, folyton arra gondoltam, hogyan lehet az, hogy sem Sándor Pál, sem Madzsar József nekem egy Vértes nevű emberről vagy másról, aki jelentkezhethetne nálam, soha egy szót sem szólt. Ami meglepett, hogy ez azokban a napokban történt, amikor kapcsolatomban Madzsarral és Sándorral megakadt, mert Madzsar néhány nappal ezelőtt Kassára, majd a Szovjetunióba utazott és sohasem jött vissza, Sándor pedig, ha jól emlékszem, egy három hónapos (sajtókihágás miatti) börtönbüntetését ülte le. Megkérdeztem Vértest, mit kifogásol a lap ideológiai vonalán. A válasz ez volt: Veres Péter, Illyés Gyula, Pálóczi Horváth György, Bálint György stb. és jómagam szociál-fasiszták vagyunk. Ezt a kifejezést ekkor hallottam először. Amikor engem és barátaimat

egy előttem ismeretlen, és már eddigi beszéde alapján megállapíthatóan műveletlen ember szociálfasisztának nevezett, természetesen elvesztettem a nyugalmamat. Ennek ellenére, látószólag nyugodtan tovább hallgattam Vértest és igyekeztem tisztán látni. Jómagam egy antifasiszta, nemzeti egységfrontot képviselő lapot alapítottam. A kommunistáktól kezdve mindenki, aki velünk egy véleményen volt, írhatott a lapba. De, természetesen, a szellem nem lehetett más, mint baloldali. És a baloldalt a szocialisták nélkül nem lehetett elképzelni. Ezekben az időkben például Molnár Erik szociáldemokrata párttag volt, Veres Péter is; például mindenki tudta, hogy Sándor Pál kommunista. De Madzsar József, egyetemi tanár, szociáldemokrata párttag volt. Tehát arra gondoltam, hogy valami hibát követtem el és a szélsőbaloldal – Madzsar és Sándor távollétében – ezt a Vértest delegálta. És ha a szélsőbaloldal eláll, akkor a nemzeti egységfront-ötletem vízbeesik; ez a megfontolás befolyásolt és főképpen az, hogy a lapot megmentsem . . . és ez sikerült is. De a harag, a szenvedély erősebb volt bennem e percben, mint a logika. Odadobtam évek nehéz munkáját. Ma tudom, és már másnap, Vértés megjelenése után is tudtam, hogy tévesen cselekedtem. Miközben primitív érveit hallgattam, az első gondolatom az volt, hogy fölállok és kidobom. Hiszen nem tudtam, kicsoda. Nem tudtam, kivel van dolgom. De másképpen cselekedtem. Átadtam neki „ingyen és bérmentesen” a Gondolatot. Negyven évvel ezután öreg, szeretett barátom, Dr. Domokos József, aki ügyvédünk volt és mindenről tudott, elmondta az „átadás” történetét, ezt Gondos Ernő hangszalagra vette föl.

Tehát átadtam Vértésnek a Gondolatot. Hét-nyolc számra való cikkanyaggal, előfizető-listával, pénzügyi követelésekkel, pecsétekkel, minden anyagával stb. Ahelyett, hogy a hatodik és a következő szám időben megjelentek volna, hiszen én már előkészítettem, készen voltak, mégis csönd lett a Gondolat körül. Ahogy Sándor Pál szabadlára került, megtudtam tőle, hogy Vértest senki sem bízta meg azzal, hogy jelentkezék

nálam. Hónapokig tartó viták után Sándor Pál rábírtá Déry Tibort, hogy ő jegyezze a lapot és szerkessze. Ugyanis Sándor tudta, hogy egy lap, folyóirat felelős szerkesztője csak az lehet, akinek van némi erkölcsi és hivatásbeli tekintélye. Vértess a kutya sem ismerte, soha, sehol egy cikke sem jelent meg. A lap munkatársainak zöme azért írhatott saját törvényes nevében, mert nevük naponta, hetente olvasható volt a sajtóban. Ezeket én sodortam a haladás útjára. Sándor könyörgött, hogy dolgozzak továbbra is a Gondolatnak. Megtagadtam. Persze, továbbra is a lap mögött álltam, Schöpflin Gyula által, aki valóban dolgozott és szerkesztést végezte, és akit én rendszeresen láttam, hiszen az általam vezetett kiadvállalatnak lektorizált . . . De ezt csak Sándor és Domokos József tudta. Végre, hét hónappal később, 1936 januárjában a Gondolat újra megjelent és Déry Vértessel szerepelt, mint szerkesztő. De már az első szám megjelenése után néhány nappal Déry összeveszett Vértessel. És a második számban Déry neve már nem is szerepelt. Schöpflin Gyula jelen volt e vitánál. Ezt, remélem, hogy Schöpflin Gyula életrajzában le fogja írni.

Sándor Pál „hivatalosan” azt a hírt terjesztette, hogy én – a magam elhatározásából – a lapot az általam szervezett „munkatársak közösségének” adtam át. Ma tudom, hogy tévesen cselekedtem. Ez esemény után soha, senkire sem hallgattam.

1945 után misztikus módon Vértess György igyekezett magáról elhitetni, hogy ő volt a Gondolat egyedüli alapítója és szerkesztője. Senki sem tiltakozott ez ellen. Sokan a kortanúk közül meghaltak. Jómagam külföldön voltam és nem tiltakoztam, elsősorban azért, mert erről nem is tudtam. Amikor 1970-ben a Gondolat 35. éves alapítási jubileumát nagyban ünnepelték, egyetlen felszólalásban sem neveztek meg. Azonban ekkor barátaimtól kaptam egy sereg, az ünnepségről beszámoló cikket. Némi meglepetéssel írtam néhány barátomnak Budapestre. Vértess vakmerőségénél csak ostobasága volt nagyobb. Úgy hamisította meg a valóságot, hogy azt állította, hogy a Gondolat első száma 1936-ban jelent meg az ő és Déry

Tibor szerkesztésében. Megfeledkezett arról, hogy ő maga jegyezte, mint felelős kiadó az 1936-ban megjelent, de az 1935-ös, általam alapított, felépített és szerkesztett folyóirat tartalomjegyzékét, amelyeken nagy betűkkel szerepel a nevem. Megfeledkezett 1945 után arról, hogy 1936-ban a második számban a lap hátsó borítólapján hirdeti, hogy az 1935-ös, teljes évfolyamot három pengőért lehet megrendelni a kiadó-hivatalban. Amikor Vértes a háború után erkölcsi és érdemi tőkét igyekezett a maga számára kovácsolni, egyszerűen elhallgatta a fentieket. Így történt azután, hogy hivatalosan az irodalomtörténet – például a *Magyar Irodalmi Lexikon* – számára a Gondolat folyóirat első évfolyama 1936 januárjában jelent meg; alapítók és az első szerkesztők Déry Tibor és Vértes György voltak. Déryt nem igyekezett eltüntetni, mert Déry otthon volt és Déry karrierje konveniált neki. De ez viszont Dérynek is konveniált, aki sosem tiltakozott az ellen, hogy nem ő volt a Gondolat *alapítója és társszerkesztője*, annak ellenére, hogy Déry az első 1936. számnál faképnél hagyta Vértest. És ez a legenda, nehogy hazugságnak és butaságnak nevezzem, így élt tovább több mint egynegyed évszázadon át és azok is, akik ismerték a valóságot, egy szót sem szóltak. Egyedül Sándor Pálnak volt annyi bátorsága 1972-ben, hogy egy emlékiratot fogalmazott József Attiláról és rólam, amelynek egy része elmondja mindazt, amit fentebb leírtam. Sándor Pál exkuzálta magát és azt írta, hogy egy „történetjavító memorandumot” készített és letette különböző archívumokba, arra az időre, amikor a történeti igazságot napvilágra kell hozni. Ezt megírtam Gondosnak, aki azt felelte, hogy ő erről a kéziratról nem tud. Megkértem, menjen el Sándor Pál özvegyéhez, aki nagy rendben tartja férje irodalmi hagyatékát. Sándorné oda is adta a kéziratot Gondosnak. És Gondos talált ezután egy példányt a párttörténeti archívumban is. Jómagam Sándor Pálnénál elolvastam a kéziratot. Sándor, mint mindig, lojális barátom maradt . . . Sándor Vértes eljárást elítélte.

Végre megindult a történelmi helyreigazítás. Megtalálták Sándor Pál kéziratát és megjelent Gondos Ernő első cikke, majd a Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzetekben 1976-ban a Gondolat 1935–1937 repertóriumra. A Gondolat – az hiszem – sohasem jött volna világra, ha jómagam 1929 óta nem tanulmányozom a fasizmust. Ha nem gyűjtök magam köré Sándor Páltól Illyés Gyuláig és Veres Péterig minden értelmes író és értelmiségit. Nagy elszánás és sok áldozatkészség kellett hozzá. Vértes igyekezett elsikkasztani az első évfolyamot, mert ha másképp cselekedett volna, mindenki tudta volna, hogy a külső kiállítás, fejléc, stb-től kezdve a munkatársakig az 1935., 36., 37-es évfolyamok között különbség szinte nincs, hogy az irányvonalat én adtam meg, úgy az anyagot mint a tartalombelit. Hogy a munkatársakat én verbuváltam. Mi maradt volna Vértesnek? Semmi. Sándor Pál említett emlékirata erről az ügyről igen fontos dokumentum. Most végre napvilágra került ez a sikertelen történelemhamisítás. Sokan írják az utóbbi időben a Gondolat-ügyről. Ma már mindenki tudja, hogy a két világháború között Magyarországon jelentős és bátor intellektuális tett volt a Gondolat.

NEMES-NÁGEL LAJOS